

میزان موفقیت طرح‌های هادی روستایی از دیدگاه مردم و مسئولان

مورد: شهرستان رشتخوار^۱

علی حاجی‌نژاد^۲، ابوذر پایدار^۳ و خدیجه صادقی^۴

تاریخ وصول: ۱۳۹۲/۷/۵، تاریخ تایید: ۱۳۹۲/۸/۳۰

چکیده

امروزه طرح‌های هادی با هدف ساماندهی و بهسازی بافت کالبدی نواحی روستایی انجام می‌شود. میزان موفقیت طرح‌های هادی اجرا شده و رضایت‌مندی مردم، یکی از مهمترین موضوعات مورد مطالعه در علم جغرافیای روستایی می‌باشد. همسو با چنین موضوعی، تحقیق حاضر هدف دارد دیدگاه روستاییان و مسئولین در زمینه میزان موفقیت و تأثیربخشی طرح‌های هادی و میزان رضایت‌مندی از نتایج اجرای این طرح‌ها را ارزیابی کند. جامعه آماری شامل ۵ روستای بخش مرکزی شهرستان رشتخوار می‌باشد که طرح هادی آن اجرا شده است. جامعه نمونه برای روش‌شناسی Q شامل ۳۰ نفر از مسئولین، متخصصان و مردم محلی و برای روش‌شناسی معمولی ۳۴۸ سرپرست خانوار می‌باشد. روش تحقیق کمی و کیفی بوده و از روش‌های کتابخانه‌ای، و میدانی با ابزار پرسشنامه و مشاهده برای گردآوری داده‌ها استفاده شده است. به‌منظور تحلیل نوع ادراک مردم و مسئولان از روش‌شناسی Q، و برای تعیین مطلوبیت شاخص‌های موفقیت طرح هادی از آزمون Anova و on sample t-test استفاده شده است. یافته‌های حاصل از تحلیل روش‌شناسی Q نشان داد ادراکات مردم و مسئولان ۴ نوع - شامل موافقین اصلاح طرح‌های هادی؛ موافقین شدید اجرای طرح‌ها با روند فعلی؛ موافقین منطقی و متعادل، و مخالفین طرح‌های هادی - است. همچنین یافته‌های حاصل از تحلیل Anova نشان داد تأثیرگذاری طرح‌های هادی در اکثر زمینه‌ها منفی می‌باشد و تنها در زمینه تسهیل حمل‌ونقل و کیفیت‌بخشی به معابر روستایی موفقیت حاصل شده است. همچنین یافته‌های آزمون T نشان داد نوع ادراک محیطی مردم و مسئولان مهمترین عامل موثر بر وجود اختلاف نظر بین مردم و مسئولان در مورد تأثیربخشی طرح‌های هادی می‌باشد.

کلید واژگان: برنامه‌ریزی کالبدی، طرح هادی، ادراکات روستاییان، روش‌شناسی Q، شهرستان رشتخوار.

۱. این مقاله مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی ارشد خانم خدیجه صادقی با عنوان "کاربرد روش Q در تبیین دلایل اختلاف دیدگاه مردم و مسئولان در میزان موفقیت طرح‌های کالبدی روستایی (فعالیت‌های بنیاد مسکن شهرستان رشتخوار)" به راهنمایی دکتر علی حاجی‌نژاد و مشاوره دکتر ابوذر پایدار می‌باشد.

۲. دانشیار دانشگاه سیستان و بلوچستان

۳. استادیار دانشگاه سیستان و بلوچستان، نویسنده مسئول، aboozarpaidar@gmail.com

۴. کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه سیستان و بلوچستان

مقدمه

روستا عبارت است از فضایی اجتماعی که در آن با توجه به تراکم نسبی ناچیز جمعیت، نوع خاصی از فعالیت‌های اقتصادی غلبه دارد. در این نوع اجتماع، فعالیت‌های بخش صنعت و بخصوص بخش خدمات و بازرگانی عمدتاً محدود است (سعیدی، ۱۳۸۱: ۱۸). وقتی فعالیت‌های انسان روستایی در بستر یک مکان شکل انجام می‌شود فضایی به نام روستا شکل می‌گیرد. از این نگاه زندگی روستایی دارای سه بُعد کالبد، فعالیت (اقتصادی)، و انسان (اجتماعی) می‌باشد که کاملاً به یکدیگر وابسته‌اند. روستاها با توجه به نقشی که در توسعه ملی دارند، از جایگاه ویژه‌ای در برنامه‌ریزی‌های توسعه برخوردارند؛ از این‌رو، دولت‌ها از طریق سیاستگذاری در قالب برنامه‌های عمرانی کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت، با اهداف مرتبط و در پی ایجاد تغییر و تحول و دستیابی به شرایط مطلوب زیستی در سکونتگاه‌های انسانی، به اجرای طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی دست می‌یازند (سعیدی، و رستگار، ۱۳۸۸: ۴۷). برای توسعه روستاهای کشور تاکنون الگوها و استراتژی‌های متعددی مورد توجه بوده است. در کشور ایران؛ این رهیافت‌ها در سطوح ملی، منطقه‌ای و محلی (وارثی و صابری، ۱۳۸۸: ۲) در قالب طرح آمایش سرزمین، طرح کالبدی ملی و منطقه‌ای، طرح جامع ناحیه‌ای، طرح ساماندهی فضا و سکونتگاه‌های روستایی، و طرح هادی روستایی از مهمترین مطرح شده‌اند (برزو و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۵۴). طرح هادی روستایی یکی از این طرح‌هاست که به‌منظور ایجاد بستری مناسب برای رشد و توسعه‌ی روستاها انجام می‌شود و اهدافی چون ایجاد بستر توسعه و عمران روستا با توجه به شرایط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی؛ هدایت و توسعه‌ی کالبدی روستا؛ تأمین و توزیع عادلانه امکانات و خدمات؛ و ایجاد تسهیلات برای بهبود مسکن و شرایط زیست محیطی دارد. از سوی دیگر نواحی روستایی کشور دارای مقتضیات طبیعی و انسانی متفاوتی هستند و به لحاظ هویت تاریخی، طبیعی، فرهنگی، تجاری، و... با یکدیگر تفاوت دارند. تنوع ساختار و کارکرد فضاها، روستایی از واقعیت‌هایی است که علم جغرافیا بدان توجه ویژه‌ای دارد. ضمن اینکه طرز ادراکات و نگرش‌های شهروندان روستایی نیز در هر یک از فضاها، روستایی متفاوت است. با توجه به مسئله فوق، می‌توان گفت که سیاست‌گذاران و مجریان طرح‌های کالبدی

روستایی کشور باید به تنوعات و تفاوت‌ها توجه ویژه داشته باشند و در فرآیند تهیه و اجرای طرح‌های هادی بایستی به شیوه‌های ادراک و خواسته‌های مردم و سایر مقتضیات اقتصادی، اجتماعی، و محیطی نواحی روستایی و ساکنان آن توجه کنند. در دهه‌های اخیر حاکمیت رویکرد بخشی و نبود یک دیدگاه جامع در فرآیند تهیه و اجرای طرح‌های هادی باعث شده است پیامدهای اجرای طرح‌های هادی به لحاظ پایداری توسعه و کیفیت زندگی انسان در ابعاد سه‌گانه اقتصادی، اجتماعی، و محیطی مطلوب نباشد. همچنین طرح‌های هادی دارای ماهیت دوگانه عینی (اثباتی) و ذهنی (هنجاری) می‌باشد. ماهیت اثباتی طرح‌ها به جنبه کارشناسانه و فنی طرح‌ها برمی‌گردد؛ به عبارتی آنچه متخصصان بیرونی در فرآیند تهیه و اجرای یک طرح هادی می‌پسندند و پیشنهاد می‌کنند. اما ماهیت هنجاری طرح‌های هادی به کیفیت نگرش‌ها و ادراکات مردم، انتظارات مردم و آنچه که منطبق بر طرز تفکر و خواسته مردم است برمی‌گردد. در اینجا بررسی پیشینه داخلی و خارجی موضع تحقیق ضروری می‌باشد:

موسوی قدریجانی (۱۳۷۴) در تحقیقی با عنوان "ارزشیابی اثرات اجتماعی طرح‌های بهسازی روستایی در استان اصفهان" نتیجه گرفت بهسازی؛ نقشی در تأمین امکانات و خدمات جدید در روستاها نداشته و روستاها عموماً از امکانات و خدمات قبل از بهسازی برخوردارند، مشارکت روستاییان در ابعاد گوناگون اجرای بهسازی ضعیف است. این مشارکت در ابعاد تصمیم‌گیری و مشارکت مالی بسیار ضعیف‌تر است و ۷۰/۸ درصد از پاسخگویان ابراز نموده‌اند که با سیر اجرای طرح بهسازی در روستاها مخالفند.

عظیمی و جمشیدیان (۱۳۸۴)، در مقاله‌ای تحت عنوان "بررسی اثرات کالبدی اجرای طرح‌های هادی در سکونتگاه‌های روستایی در غرب گیلان"، نشان می‌دهند که اجرای طرح‌های هادی روستایی باعث پیشرفت نسبی زندگی مردم و افزایش امیدواری آنها به سکونت روستاهای برخوردار از این طرح شده است و در حالی که اجرای طرح هادی از لحاظ خدمات‌رسانی به‌طور نسبی موفق بوده‌اند به لحاظ رعایت مسائل زیست‌محیطی و مشارکت مردمی بویژه در فرآیند تهیه طرح، چندان موفق عمل نکرده‌اند.

مظفر و همکاران (۱۳۸۷)، در پژوهشی با عنوان "ارزیابی اثرات اجرای طرح‌های هادی بر محیط‌زیست روستاهای ایران" دریافتند نقص مطالعات محیطی به هنگام تهیه طرح‌ها و عدم

پیش‌بینی اثرات اجرای پروژه‌های ده‌گانه بر طبیعت و محیط‌زیست روستایی، بهنگام تهیه و اجرای طرح‌ها اشاره کرد.

احمدی (۱۳۸۹) در تحقیق خود تحت عنوان "بررسی تأثیرات کالبدی بر توسعه سکونتگاه‌های روستایی" ارائه داده است. در این تحقیق؛ اجرای کالبدی روستا بررسی شد و راهکارهایی جهت توسعه کالبدی روستا و افزایش کیفیت سکونتگاه‌های روستا بلحاظ وضعیت ظاهری، نوسازی، و مرمت ارائه شد.

عنابستانی و اکبری (۱۳۹۰) در تحقیقی تحت عنوان "ارزیابی طرح‌های هادی و نقش آن در توسعه کالبدی روستا از دیدگاه روستاییان (مطالعه موردی: شهرستان جهرم)" به این نتایج دست یافته‌اند که بیشترین اثرگذاری طرح‌های هادی در بعد بازگشایی و نوسازی شبکه‌ی معابر روستایی روی داده است به گونه‌ای که ۷۷/۶ درصد اثرگذاری طرح در رابطه با متغیر شبکه معابر قرار می‌گیرد و در کنار آن میانگین وزنی ۲/۸۸ اثرگذاری طرح‌های هادی را در این متغیر تبیین می‌کند. اما در سایر متغیرها یعنی مسکن روستایی و کاربری اراضی توفیق چندانی در محیط‌های روستایی حاصل نشده است.

با توجه به آنچه که در پیشینه مطالعاتی موضوع ارائه شد و با توجه به مشاهدات اولیه محققان در نواحی روستایی شهرستان رشتخوار می‌توان گفت مسئله تحقیق حاضر؛ بررسی میزان موفقیت طرح‌های هادی اجرا شده در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، و محیطی و همچنین از دو جنبه عینی و ذهنی می‌باشد. شهرستان رشتخوار یکی از مناطقی است که سهم جمعیت روستایی آن چشمگیر است. همچنین نواحی روستایی آن بلحاظ کالبدی با مسائل متعددی مواجه هستند. در این راستا هدف تحقیق حاضر بررسی پیامدهای اجرای طرح‌های هادی در پنج روستای؛ باسفر، سنگان، عباس‌آباد، سعادت‌آباد و مهدی‌آباد و همچنین تبیین دلایل اختلاف دیدگاه مردم و مسئولان در مورد موفقیت طرح‌های کالبدی است. همسو با اهداف، سوال تحقیق بدین صورت مطرح می‌شود: موفقیت و تاثیربخشی طرح‌های هادی اجرا شده در نواحی روستایی شهرستان رشتخوار از نظر مردم و مسئولان ذی‌ربط چگونه است؟

مبانی نظری تبیین کننده موضوع تحقیق

مفهوم خانه علاوه بر کالبدی فیزیکی، مجموع محیط سکونت انسان را نیز دربر می‌گیرد که شامل کلیه خدمات و تسهیلات ضروری موردنیاز برای بهزیستن خانواده و طرح‌های اشتغال، آموزش و بهداشت افراد است (تولون، ۱۳۷۴: ۵۶). از سویی دیگر؛ سکونتگاه روستایی تجلی‌گاه شیوه‌های زیستی، معیشتی و نهایتاً نیروها و عوامل مؤثر محیطی و روندهای اجتماعی-اقتصادی تأثیرگذار در شکل بخشی به آنهاست. روند دگرگونیهای اجتماعی-اقتصادی و تحرک و جابه‌جائی روزافزون گروه‌های انسانی، به روندهای پایداری، ناپایداری و دگرگونیهای کالبدی-فضائی سکونتگاه‌های روستائی منجر شده است. سکونتگاه روستایی نمایانگر نحوه تعامل عوامل محیطی-اکولوژیک، مناسبات اجتماعی-اقتصادی، مجموعه تصمیم‌گیرها و سیاست‌گذاری‌ها، و روندهای مکانی-فضایی در بستر زمان است (سعیدی، و امینی، ۱۳۸۹: ۳۰). دامنه پویای مجموعه عوامل درونی و بیرونی، تعیین‌کننده تحرک یا ایستایی روند تحولی یک سکونتگاه به‌شمار می‌آید. در این بین، گاهی دخالت‌های بیرونی، چه مبتنی بر برنامه‌های معین و چه به‌صورت خود به خودی یا خودجوش، زمینه‌ساز تحول مطلوب یا حتی دگرگونی نامطلوب سکونتگاه‌ها می‌گردند (سعیدی، و ایمانی، ۱۳۹۳: ۷). طرح هادی روستایی طرحی است که ضمن ساماندهی و اصلاح بافت موجود، میزان و مکان گسترش آبی و نحوه استفاده از زمین برای عملکردهای مختلف از قبیل مسکونی، تولیدی و تجاری و کشاورزی و تأسیسات و تجهیزات و نیازمندی‌های عمومی روستایی را بر حسب مورد در قالب مصوبات طرح‌های ساماندهی فضا و سکونتگاهی روستایی با طرح‌های جامع ناحیه‌ای تعیین می‌نماید (برزو و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۵۴).

ماهیت طرح‌های هادی؛ هدایت و بهبود بخشی ساختار کالبدی روستا در راستای تأمین کارکردهای اقتصادی، اجتماعی و کالبدی-محیطی است، لذا طرح‌های هادی نتیجه فرایندی است که به منظور تأمین نیازهایی چون مسکن، راه، بهداشت، تفریح و ... روستاییان در بستر روستا در قالب اجرای طرح هادی پیاده می‌شود. برنامه‌ریزی در مناطق روستایی و توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی نیازمند توجه به رویکردهای ساختاری و فضایی در این مناطق است. سیاست برنامه‌ریزان روستایی باید در جهتی باشد که تمامی نیازهای روستاییان در کنار هم و با مشارکت خود روستاییان تامین شود. یک برنامه توسعه روستایی باید دربرگیرنده فرآیندهای

توسعه‌ای نظیر توسعه اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، محیطی و توسعه مشارکتی در سطح روستاها باشد. بررسی سیر تحول الگوها و نظریات برنامه‌ریزی مؤید آن است که برنامه‌ریزی از اقدامی خشک و ثابت به سمت نظامی فرآیندی و منعطف در حال تغییر است. در این تحول، نقش جامعه هدف اهمیت بیشتری یافته است (دارابی، ۱۳۸۸: ۹). نظر به اینکه روش‌های از بالا به پایین و از کل به جزء در برنامه‌ریزی توسعه روستایی از جمله برنامه‌ریزی کالبدی در نقاط مختلف جهان در ارتقای سطوح زندگی در میان فقیران روستایی توفیق چندانی به دست نیاورد، در ادبیات و تجربه برنامه‌ریزی توسعه روستایی بر این نکته اتفاق نظر به وجود آمد که؛ شیوه‌های توسعه و برنامه‌ریزی نامناسب عمدتاً از روش‌هایی سرچشمه می‌گیرند که در درک تصویری کلی از جوامع روستایی ناکام مانده‌اند. تا پایان دهه ۱۹۶۰ تلاش‌های توسعه در اغلب کشورهای جهان سوم بیشتر مبتنی بر رهیافتی کاملاً بخشی بود و بعد فضایی توسعه چندان مورد توجه دانشمندان و متفکران توسعه قرار نمی‌گرفت. اما نتایج این رهیافت با توجه به ماهیت عملکردی بخشی و از بالا به پایین، باعث قطبی‌شدن فضاها، ملی، عدم تعادل‌های منطقه‌ای، تمرکز سرمایه و امکانات در مراکز و نقاط معدود و عقب‌ماندگی بخش عمده‌ای از پهنه سرزمین گردید، پیوند افقی بین سکونتگاهها در فضای ملی گسسته شد و سلسله‌مراتب سکونتگاهی از هم پاشید (رهنما، ۱۳۷۲: ۳). در پی این نابسامانی‌ها بسیاری از اندیشمندان ضرورت طرح‌ریزی قانون‌هایی برای تسریع انتقال توسعه به مناطق عقب‌مانده و کاهش عدم تعادل‌های موجود در میان مناطق توسعه یافته و عقب‌مانده را مطرح کردند (کلانتری، ۱۳۸۰: ۸۶). در قالب تفکرات مطرح شده؛ سازمان‌دهی فضایی از طریق انتظام‌بخشی به سکونتگاه‌ها در سطوح مختلف (شهر تا روستای کوچک) انجام می‌شود اما سازماندهی درون سکونتگاهی از طریق اجرای طرح هادی، انجام خواهد شد که در ردیف نظام پشتیبانی برای توسعه روستایی قلمداد می‌شوند (وزارت جهاد سازندگی، ۱۳۷۲). به این ترتیب، طرح‌های بهسازی روستایی یکی از ضرورت‌های بنیادی توسعه روستایی مطرح شناخته شد و به‌عنوان زمینه‌ساز شرایط توسعه اقتصادی - اجتماعی و استقرار جمعیت در مناطق روستایی از اولویت ویژه‌ای برخوردار گردید (کلانتری، ۱۳۸۰: ۸۸).

امروزه طرح‌های هادی همانند اغلب طرح‌های کالبدی (شهری و منطقه‌ای) به پیروی از تئوری کینزی و با اتکاء بر جبرگرایی فیزیکی با اصلاح کالبدی در صدد تأثیرگذاری بر رفتارها و امور غیرکالبدی هستند.

متأسفانه مبانی نظری طرح‌های هادی روستایی در ایران متأثر از دیدگاه کارکردی در شهرسازی است. با تسلط نظریه کارکردگرایی بر شهرسازی مدرن و تبلور آن در منشور آتن (۱۹۳۳) و رواج کاربردی آن در طرح‌های کالبدی شهری و روستایی، این نظریه بر توسعه کالبدی شهرها و روستاها غالب گردید. حاصل این نگرش پیدایش و رواج وسیع مفهوم سرانه کاربری زمین است. در این روش به شیوه کارکردگرایانه تمام جامعه روستایی را به افراد تقسیم می‌کنند که هر کدام دارای فعالیت مشخص است و هریک از فعالیت‌ها به مقدار معینی زمین نیاز دارد. همچنین طرح‌های هادی شهری و روستایی در نهایت، عبارتند از: تهیه نقشه‌های کاربری زمین و جدول سرانه‌های کاربری زمین (مهدی‌زاده، ۱۳۷۹: ۷۴). مکتب کارکردگرایی به‌عنوان یک نگرش ایستادگر مورد انتقاد جدی قرار گرفته دارد. با وجود این، صورت تحول یافته این نگرش با عنوان نوکارکردگرایی در جامعه‌شناسی امروز جهان هنوز نفوذ بسیار دارد. براساس این دیدگاه، هر مکان سکونت دارای چهار کارکرد اصلی یعنی سکونت، اشتغال، حرکت و فراغت می‌باشد و وظیفه مسئولان و کارشناسان است که به این چهار کارکرد سازمان دهند. با تسلط دیدگاه کارکردگرایی بر روند معماری جدید، روش‌ها و الگوهای برنامه‌ریزی و طراحی مکان‌های سکونت بیش از حد به طرف معیارهای اقتصادی هزینه و منفعت، معیارهای فنی-مهندسی و معیارهای کمی و کالبدی سوق داده شد. در نتیجه معیارهای کیفی مثل ارزش‌های تاریخی و فرهنگی، ویژگی‌های اجتماعی و اصول زیباشناختی تا حدود زیادی در توسعه مکان‌های سکونت به فراموشی سپرده شد. در پرتوی این نحوه نگرش؛ این اعتقاد بیش از پیش قوت گرفت که با شناسایی و طبقه‌بندی نیازهای مادی و زیستی فرد می‌توان به نیازهای کل روستا پاسخ گفت. این اعتقاد باعث پیدایش یک رویکرد افراطی نسبت به تعیین استانداردها و اندازه‌ها، براساس تعداد جمعیت و روند رشد آن در ساخت مکان‌های زندگی گردید (مهندسان مشاور پارس ویستا، ۱۳۸۱: ۳۰). بنابراین برنامه‌ریزی کاربری زمین روستایی چیز جز برآورد تعداد افراد، برآورد انواع فعالیت و توزیع زمین میان آنها نیست. تمام روش‌ها و ابزارهای اجرایی کارکردی مثل جدا کردن کارکردها از یکدیگر، ضوابط منطقه‌بندی، سلسله‌مراتب شبکه، تفکیک اراضی، تقسیمات کاربری، تقسیمات واحدهای مسکونی و غیره همه مبتنی و معطوف به این است که جایگاه فرد در نظام کارکردی معلوم و هزینه و منفعت او برای کل فضای زندگی برآورد گردد» (همان: ۳۱). بنابراین می‌توان گفت که از نظر نظریات کارکردی، تعیین سرانه‌های کاربری زمین

وسيله‌ای است برای افزایش کارایی مکان سکونت و سازمان‌دهی فضایی فعالیت‌های مختلف و جلوگیری از بروز آشفتگی و بی‌سازمانی در نظام کارکردی محل زندگی. از این نظر، سرانه‌های کاربری زمین کاری به اهداف کیفی و درازمدت شهروندان، یعنی وصول به سعادت، آسایش، رفاه اجتماعی، عدالت اجتماعی و احساس رضایت ندارد. اصول کارکردی از آغاز با انتقادهای پراکنده روبه‌رو گردید، ولی در طول دو یا سه دهه اخیر است که به دلیل ناکامی‌های فراوان دچار بحران جدی و تجدیدنظرهای اساسی شده است. غلبه این دیدگاه بر طرح‌های هادی به نوعی نگرش ایستا و یکجانبه بدون در نظر گرفتن ابعاد تاریخی، اجتماعی و فرهنگی در استفاده از زمین منجر می‌شود.

در ایران طرح‌های هادی متأثر از دیدگاه کارکردگرایی با محوریت قرار دادن تحولات کالبدی در روستاها سعی در دگرگون ساختن کالبد روستاها و دستیابی به توسعه روستایی دارند (مظفر و همکاران، ۱۳۸۷: ۱۲). از طرفی دیگر محققان معتقدند در نظام برنامه‌ریزی توسعه روستایی ایران بیشتر از رویکرد عقلایی‌محور استفاده شده است. از دهه ۱۹۷۰ میلادی کم‌کم ناکارآمدی رویکرد برنامه‌ریزی عقلایی‌گرایی علمی آشکار شد و با فراگیر شدن روندهای دموکراتیک، جهت‌گیری فرایند برنامه‌ریزی با دگرگونی‌های نظری روبرو بود. یکی از دلایل مهم فاصله میان نظریه و واقعیت را ناشی از بی‌توجهی به جنبه‌های ارتباطی دانستند که در سه حوزه اصلی: مردم، برنامه‌ریزان و مسئولان مطرح بوده است. لذا اخیراً برنامه‌ریزی ارتباطی مورد توجه قرار گرفته است. اصول نظریه برنامه‌ریزی ارتباطی عبارتند از:

۱. برنامه‌ریزی توسعه و متن برنامه‌ها یک امر ارتباطی است. بنابراین برنامه‌ریزی فقط از طریق تسلط به فنون و ابزار فنی آن به وسیله برنامه‌ریزان با اتکا به اخذ اطلاعات از محل، قرین موفقیت نبوده است و نیازمند حضور همه گروه‌های ذی‌نفع نه فقط فن‌سالاران در فرآیند برنامه‌ریزی است؛ ۲. برنامه‌ریزان افزون بر فنون متداول برنامه‌ریزی باید روش‌های ارتباطی را نیز فراگیرند. در شرایطی که جنبه‌های ارتباطی عمل برنامه‌ریزی زیاد است، برنامه‌ریزان نیازمند دستیابی به فنون لازم در زمینه ارتباطات و روابط اجتماعی می‌باشد؛ ۳. گروه‌های ذی‌نفع نیز نیازمند دانش ارتباطی بوده‌اند و برای ورود به عرصه برنامه‌ریزی ارتباطی نیازمند آگاهی‌های عمومی در زمینه شناخت مسائل، طبقه‌بندی موضوعات، اولویت‌بندی مسائل و راه‌حل‌ها، تعامل با دیگر گروه‌ها و انعطاف‌پذیری در ارتباطات برنامه‌ریزی هستند؛ ۴. ارزش‌ها و احساسات که

در بیان هابرماس به منزله استدلال اخلاقی و احساسی آمده است، در برنامه‌ریزی اهمیت فراوانی دارد.

فرایند برنامه‌ریزی و تهیه و اجرای طرح‌های توسعه روستایی نشان می‌دهد که تخصص-محوری و ویژگی غیرمشارکتی ناشی از غلبه رویکرد عقلایی‌گرایی در نظام برنامه‌ریزی روستایی کشور است. لذا در شرایط کنونی؛ اتخاذ رویکرد ارتباطی و مشارکتی در برنامه‌ریزی توسعه کالبدی (نظریه تفسیرکننده موضوع تحقیق حاضر) از ضرورت‌های مهم فرآیند مشارکت روستایی یعنی دخالت دادن مردم روستا در فرایند تصمیم‌گیری‌ها و اجرای طرح‌ها و سهیم نمودن آنها در منافع طرح‌های توسعه و مداخله آنها در ارزیابی طرح‌ها (اوکلی و همکاران، ۱۳۷۰: ۱۸). راهبرد توسعه جامعه‌ای به دنبال توانمندسازی توده روستایی از طریق نهادهای اجتماع محلی، درگیر ساختن مردم در تعیین سرنوشت خود و تصمیم‌گیری جمعی بود به طوری که در این راهبرد؛ فرآیندی تقویت می‌شد که مشارکت مستقیم مردم در حل مشکلاتشان تضمین می‌گردید. این راهبرد نوید می‌داد که هم پایه‌های نهادهای دموکراتیک را بنا کند و هم بدون تحولات انقلابی در نظم سیاسی و اقتصاد موجود، در تأمین رفاه مادی روستاییان مشارکت کند (Holdcraft, 1989: 14). در همین چارچوب و برای کاهش تفاوت‌ها و اختلافات؛ صاحب‌نظران؛ برنامه‌ریزی مشارکتی توسعه روستایی را یک راهبرد بنیادی دانسته‌اند.

تفاوت برنامه‌ریزی سنتی (فن‌محور) با برنامه‌ریزی مشارکتی (نظریه تفسیرکننده موضوع تحقیق حاضر)

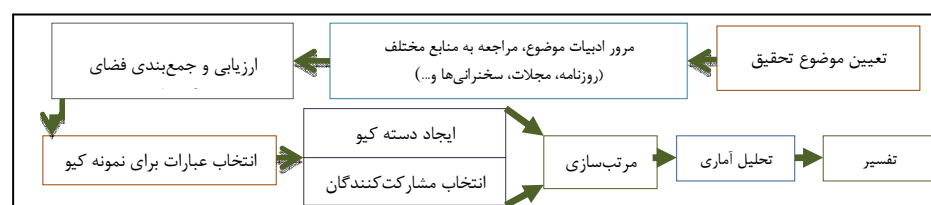
مؤلفه‌ها	برنامه‌ریزی سنتی	برنامه‌ریزی مشارکتی
اجتماع محلی	تعمیم منافع عمومی مشخص بوسیله متخصصان	تقاضا در راستای منافع و اولویت‌های فردی
شکل مشارکت	مشاوره عمومی متخصصان	کثرت‌گرایی، طراحی گروهی و توجه به پیشنهادهای مختلف
نقش برنامه‌ریز	تعیین راه‌حل‌های بهینه	تعیین اولویت‌های عمومی و تضمین دستیابی به آنها
فرایند، مراحل	ارزیابی عملی شناخت، تحلیل، طرح	نماینده‌گی دموکراتیک، ارتباطی شناسایی محیط و مشکلات، طراحی برنامه عمل، اقدام به عمل، و ارزیابی عمل
روش مطلوب	هزینه-فایده، ارزیابی اثرات زیست محیطی و ...	شیوه‌های آموزشی، ظرفیت‌سازی، توانمندسازی، تحقیق
مبانی اخلاقی	سودگرایی	آزادی‌خواهی و تأمین نظرهای مختلف
نقش روستائیان	همکاری در فرایند عملی	همکاری در فرایند کثرت‌گرا، تهیه برنامه‌های مخالف
نقش دولت	اهمیت تصمیم متخصص و سیاست‌های مکمل	تمرکززدایی، توزیع ثروت، تأمین نیازهای اساسی و منافع متضاد
مجری طرح	شرکت توسعه و عمران خصوصی یا عمومی	شرکت توسعه و عمران خصوصی یا عمومی
هدف فلسفی	عقلانیت	عدالت توزیعی و تأمین منافع اجتماعی
ارزشهای رقابتی	پیروزی اکثریت	ایجاد توازن و برابری فرصتها، رعایت قواعد بازی
اصلاحات مدنظر	شفافیت تصمیم‌گیری	حذف نظارت دولت، قدرت روزافزون اجتماع محلی
محصول و نتیجه	غیرمشارکتی، ارائه گزینه درست، و از کل به جزء	مشارکتی، ارتباطی، گزینه‌های مختلف فراگیر، تبدیل خواسته به عمل

روش انجام تحقیق و منطقه مورد مطالعه

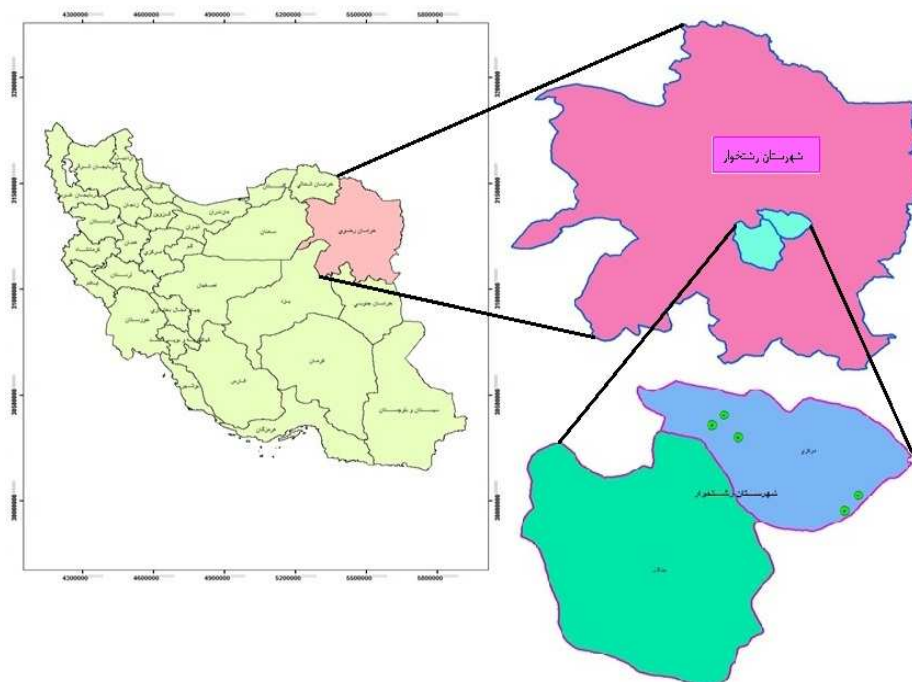
نوع تحقیق به لحاظ ماهیت؛ بنیادی، و به لحاظ روش‌شناسی؛ ترکیبی (کمی و کیفی) می‌باشد بدین صورت که روش‌شناسی Q در کنار آزمون‌ها و تحلیل‌های آماری استفاده شده است. همسو با ماهیت هنجاری و رفتاری طرح‌های هادی از روش‌شناسی Q، همسو با ماهیت عینی و اثباتی طرح‌های کالبدی از روش‌های کمی مانند آزمون‌های آماری T و Anova در محیط SPSS استفاده شده است. شهرستان رشتخوار از نقاط مرکزی استان خراسان رضوی می‌باشد که به لحاظ موقعیت جغرافیایی در ۵۹ درجه و ۳ ثانیه طول شرقی، و ۳۴ درجه و ۳۰ ثانیه عرض شمالی قرار گرفته است. بخش مرکزی این شهرستان دارای دو دهستان آستانه و رشتخوار است که دارای ۳۸ آبادی دارای سکنه می‌باشد. روستاهای مورد مطالعه در این

تحقیق پنج روستای باسفر، سنگان، عباس‌آباد، سعادت‌آباد و مهدی‌آباد هستند که اجرای طرح هادی آنها به اتمام رسیده است (نقشه ۱). لذا جامعه آماری سرپرست خانوارهای پنج روستا (باسفر، سنگان، عباس‌آباد، مهدی‌آباد، سعادت‌آباد) می‌باشد. جامعه آماری ۳۶۵۹ خانوار دارد که پس از انجام محاسبات آماری لازم براساس فرمول نمونه‌گیری کوکران، ۳۴۸ سرپرست خانوار به روش طبقه‌ای (برحسب میزان جمعیت) برای سنجش معیارهای مطلوبیت طرح هادی انتخاب گردیدند؛ روش نمونه‌گیری درون هر طبقه نیز تصادفی می‌باشد. همچنین ۳۰ نفر از مسئولان بنیاد مسکن شهرستان و مسئولان روستایی روستاهای هدف و برخی از مردم محلی برای تحلیل Q انتخاب شدند. روش‌شناسی Q شامل ۵ مرحله کلیدی می‌باشد (شکل ۱):

۱. تعیین موضوع و گردآوری فضای گفتمان (John Barry et al, 1999, 339)؛
۲. انتخاب یک نمونه معرف از فضای گفتمان؛
۳. انتخاب مشارکت‌کنندگان؛
۴. مرتب‌سازی کیو (Duenckman, 2010: 287). در حقیقت مرتب‌سازی، مرحله گردآوری داده‌هاست (پورعزت و حیدری؛ ۱۳۹۰: ۵۴)؛
۵. تحلیل عامل و تفسیر کیو: (Job, 2005: 8). فرآیند انجام تحلیل عاملی Q مانند تحلیل عاملی اکتشافی بوده و می‌توان از شیوه تحلیل مؤلفه‌های اصلی برای استخراج عامل‌ها، و همچنین از شیوه واریماکس برای چرخش عامل‌ها استفاده نمود. اگر چه پس از تفسیر نتایج تحلیل عاملی می‌توان ذهنیت هر فرد را یک عامل در نظر گرفت اما باید توجه داشت که در تفسیر؛ معیارهایی چون: قابلیت تفسیرپذیر بودن عامل، تعداد افرادی که ذهنیت یکسان دارند، جایگاه فرد یا افراد با ذهنیت خاص، درصد تبیین واریانس (نسبت واریانس عامل به کل واریانس)، و اندازه بارهای عاملی (بیش از ۰.۷) در مهم تلقی شدن عامل‌های کشف شده بکار گرفته می‌شوند (خوشگویان‌فرد، ۱۳۸۶: ۷۳-۷۲).

شکل ۱: فرآیند انجام روش‌شناسی Q

نقشه ۱: موقعیت روستاهای ۵ گانه در شهرستان رشتخوار، استان خراسان رضوی و کشور

یافته‌های تحقیق

در راستای آزمون فرضیه تحقیق که می‌گوید "در خصوص میزان موفقیت طرح‌های کالبدی اجرا شده در نواحی روستایی شهرستان رشتخوار میان مردم و مدیران ذی‌ربط اختلاف‌نظر وجود دارد" از تحلیل عاملی Q، و سپس از آزمون Anova و T استفاده شد که نتایج آن به تفکیک در پی می‌آید. در نتیجه تحلیل عاملی Q؛ چهار فاکتور استخراج شد: **گروه اول**؛ طرفداران اصلاح طرح‌های هادی (ج ۱) شامل متخصصین، مردم محلی، و برخی مسئولین هستند که به Qهای ۸ تا ۱۷ امتیاز بیشتری داده‌اند (ج ۳). **گروه دوم**؛ موافقین شدید مطلوبیت طرح هادی هستند که معتقدند طرح‌های هادی هم در تهیه و هم در اجرا مطلوب است. اینها بعضی از مسئولین دولتی می‌باشند (ج ۱) که به عبارات ۲۲ تا ۲۵ امتیاز بیشتری داده‌اند (ج ۳). **گروه سوم**؛ موافقین متعادل طرح‌های هادی هستند. ۵ نفر مسئولین دولتی هستند (ج ۱) که به Qهای ۱۸ تا ۲۱ امتیاز بیشتری داده‌اند. در نگرش این گروه، عدم مطلوبیت ناچیز طرح‌های هادی به دلایلی چون مسائل مالکیت، نظام فکری و نگرشی روستاییان، اختلافات روستاییان، عدم مشارکت آنها و ...

بر می‌گردد. لذا این گروه علل عدم مطلوبیت را مرتبط با خود طرح هادی نمی‌دانند بلکه با مسائل طبیعی و انسانی درون روستا مرتبط می‌دانند. گروه چهارم؛ مخالفین طرح‌های هادی می‌باشند که بعضی از مردم محلی هستند (ج ۱) و به عبارات ۲ تا ۷ امتیاز بیشتری داده‌اند (ج ۳). این گروه تصور می‌کنند که چون طرح‌های هادی باعث مسائلی مانند مالکیت زمین، عدم مشارکت روستاییان، اختلافات مردم و مسئولین، و نابرابری بین روستاییان (بالا رفتن ارزش اراضی بعضی مالکان) شده است مطلوبیت ندارند.

همچنین علاوه بر آزمون Q، به منظور انجام تحلیل واریانس فیشر، ابتدا میانگین نظرات هر یک از گروه‌ها در عبارات ۱۸ تا ۲۵ (جدول ۳) برای هر فرد محاسبه شد و سپس بر روی آن تحلیل واریانس انجام شد. طبق این جدول، میزان واریانس بین گروهی نشان می‌دهد تفاوت معناداری بین نظرات گروه‌های مردم و مسئولین دولتی بلحاظ میزان مطلوبیت و موفقیت طرح‌های هادی وجود دارد زیرا Sig کمتر از ۰.۵ است.

جدول ۱: ماتریس نگرش‌های کشف شده همراه با بار عاملی

فاکتورها و بار عاملی محاسبه شده				اعضای جامعه نمونه
مخالفین طرح‌ها	موافقین متعادل طرح‌ها	موافقین شدید طرح‌ها	طرفداران اصلاح طرح‌ها	
-۰.۱۹۳	.۹۴۶	.۱۲۵	.۰۵۷	مسئول دولتی
-۰.۱۱۴	.۹۴۶	.۰۴۳	.۱۳۴	مسئول دولتی
-۰.۱۶۲	.۹۴۰	-۰.۰۹۱	.۰۶۸	مسئول دولتی
-۰.۰۱۷	.۹۵۸	.۰۱۵	-۰.۱۳۶	مسئول دولتی
-۰.۲۵۸	.۸۵۵	-۰.۰۷۶	-۰.۰۹۲	مسئول دولتی
-۰.۱۲۸	.۰۲۵	.۹۲۵	.۱۷۰	مسئول دولتی
-۰.۲۰۷	.۱۰۹	.۸۹۱	.۱۱۲	مسئول دولتی
.۰۰۳	.۰۱۶	.۹۲۸	-۰.۰۱۹	مسئول دولتی
-۰.۳۴۸	-۰.۱۱۰	.۸۵۰	-۰.۰۲۷	مسئول دولتی
-۰.۱۵۶	-۰.۰۸۷	.۷۳۶	.۴۱۳	مسئول دولتی
-۰.۰۵۵	-۰.۰۳۱	.۳۲۶	.۸۶۵	متخصص روستایی
-۰.۰۱۰	.۱۳۳	.۳۶۰	.۷۹۴	متخصص روستایی
-۰.۱۹۱	.۰۰۱	.۶۰۰	.۷۱۷	متخصص روستایی
-۰.۰۱۸	.۰۱۸	.۳۴۴	.۷۹۶	متخصص روستایی
-۰.۰۷۹	-۰.۰۳۴	-۰.۱۲۹	.۸۹۳	متخصص روستایی
-۰.۰۳۵	.۰۵۴	.۱۲۷	.۹۳۵	مسئول محلی
-۰.۰۴۵	.۰۴۱	-۰.۱۱۵	.۹۳۱	مسئول محلی
-۰.۰۴۳	-۰.۰۴۶	.۲۳۵	.۸۹۴	مسئول محلی
-۰.۰۹۳	-۰.۰۳۳	-۰.۰۰۵	.۹۲۵	مسئول محلی
-۰.۰۵۵	.۰۰۴	.۱۷۵	.۹۶۷	مسئول محلی
.۰۵۹	.۰۲۲	-۰.۱۲۱	.۹۲۱	مردم محلی
.۰۳۴	.۰۵۱	-۰.۰۳۸	.۹۷۸	مردم محلی
-۰.۱۴۱	-۰.۰۲۱	-۰.۰۴۳	.۹۴۲	مردم محلی
-۰.۰۵۷	.۰۱۲	.۰۲۴	.۹۲۷	مردم محلی
-۰.۰۳۴	-۰.۰۵۶	.۲۶۳	.۸۰۴	مردم محلی
-۰.۰۳۹	.۲۱۱	.۲۵۵	.۷۳۲	مردم محلی
.۶۹۰	-۰.۵۶۴	.۰۰۵	-۰.۲۸۶	مردم محلی
.۷۶۴	-۰.۳۰۱	-۰.۴۱۳	-۰.۰۴۲	مردم محلی
.۸۶۰	-۰.۲۰۶	-۰.۱۸۴	-۰.۰۸۶	مردم محلی
.۸۸۲	-۰.۱۶۸	-۰.۲۶۶	-۰.۰۰۲	مردم محلی

جدول ۲: نتایج حاصل از تحلیل واریانس فیشر (Anova)

سطح معناداری	آماره F	میانگین مربعات	درجه آزادی	مجموع مربعات
۰۰۰.	۸۲۴.۲۱	۴۵۸.۱۱	۳	۳۷۳.۳۴
		۵۲۵.	۲۶	۶۵۰.۱۳
			۲۹	۰۲۳.۴۸
				مقدار کل

جدول ۳: نتایج حاصل از آزمون T تک نمونه‌ای

ردیف	Q	مقدار محاسبه شده	اختلاف میانگین	سطح معناداری
۱	رضایت از عرض مسیرهای درون روستا و آسان شدن رفت و آمد پس از اجرای طرح	۱۰۰۶.۲	۸۹۹۴۳-	۰۰۰.
۲	رضایت از جنس مسیرهای درون روستا پس از اجرای طرح هادی روستا	۰۲۰۱.۲	۹۷۹۸۹-	۰۰۰.
۳	رضایت از نما و ظاهر کالبدی روستا پس از اجرای طرح هادی روستا	۱۲۰۷.۲	۸۷۹۳۱-	۰۰۰.
۴	رضایت از فضاهای ورزشی، تفریحی، و نمایشی - هنری ساخته شده پس از اجرای طرح	۳۳۹۱.۲	۶۶۰۹۲-	۰۰۰.
۵	رضایت از فضاها و میادین عمومی ساخته شده پس از اجرای طرح هادی روستا	۱۶۹۵.۲	۸۳۰۴۶-	۰۰۰.
۶	رضایت از نمای کلی روستا پس از اجرای طرح هادی روستا	۱۱۴۹.۲	۸۸۵۰۶-	۰۰۰.
۷	رضایت از فضاهای کار کشاورزی، دامداری، و بازاری پس از اجرای طرح هادی	۹۱۶۷.۲	۰۸۳۳۳-	۰۸۱.
۸	رضایت از نورپردازی و رنگ‌پردازی روستا پس از اجرای طرح هادی روستا	۳۷۶۴.۲	۶۲۳۵۶-	۰۰۰.
۹	رضایت از سیل‌بندها، بادگیرها، و امثال آن پس از اجرای طرح هادی روستا	۱۲۳۶.۲	۸۷۶۴۴-	۰۰۰.
۱۰	رضایت از کیفیت مراکز دفن زباله و مراکز بهداشتی و مکانیابی آن پس از اجرای طرح	۹۸۲۸.۱	۰۱۷۲۱-	۰۰۰.
۱۱	رضایت از کیفیت قرارگیری تاسیسات آب، و تیرهای برق و روشنایی روستا پس از اجرای طرح هادی	۶۶۶۷.۲	۳۳۳۳۳-	۰۰۰.
۱۲	رضایت از مکانیابی سمت توسعه فیزیکی روستا پس از اجرای طرح هادی	۲۳۸۵.۲	۷۶۱۴۹-	۰۰۰.
۱۳	رضایت از فضاهای سبز پیشنهاد شده پس از اجرای طرح هادی روستا	۲۲۱۳.۲	۷۷۸۷۴-	۰۰۰.
۱۴	رضایت از تغییر الگوی ساخت و ساز و تیپ مسکن پس از اجرای طرح	۰۰۵۷.۲	۹۹۴۲۵-	۰۰۰.
۱۵	رضایت از مکانیابی کارگاههای تولیدی - خدماتی پس از اجرای طرح هادی	۵۱۱۵.۲	۴۸۸۵۱-	۰۰۰.
۱۶	رضایت از بهسازی و مقاوم‌سازی مسکن پس از اجرای طرح هادی روستا	۹۶۲۶.۱	۰۳۷۳۱-	۰۰۰.
۱۷	رضایت از امکانات و خدمات رفاهی و زیربنایی پس از اجرای طرح هادی	۰۳۱۶.۳	۰۳۱۶۱.	۴۴۵.
۱۸	میزان رضایت از بهسازی معابر موجود پس از اجرای طرح هادی روستا	۹۷۷۰.۱	۰۲۲۹۱-	۰۰۰.

نتایج حاصل از آزمون One sample t- test

در عبارات ۷-۱ و همچنین عبارات ۲۲-۲۰، مقدار محاسبه شده با حد مبنا (۵) اختلاف دارد. از آنجاییکه sig بدست آمده کمتر از ۰.۰۵ می‌باشد نتیجه می‌گیریم تفاوت معناداری بین مقدار محاسبه شده و حد مبنا وجود دارد. هم چنین از آنجایی که اختلاف میانگین برای همه این عبارات منفی می‌باشد نتیجه می‌گیریم به‌طورکلی موافقت اعضای نمونه با این عبارات در حد پایین می‌باشد. در عبارات ۱۸، ۱۹، ۲۳، ۲۴ و ۲۵، اختلاف معناداری بین مقدار محاسبه شده و حد مبنا وجود ندارد زیرا sig بیشتر از 0.05 می‌باشد. لذا نتیجه می‌گیریم موافقت اعضای نمونه با این عبارات در حد متوسط می‌باشد. در عبارات ۸ تا ۱۸ تفاوت معناداری بین مقدار محاسبه شده و حد مبنا وجود دارد و از آنجایی که اختلاف میانگین مثبت می‌باشد لذا نتیجه می‌گیریم اعضای نمونه با این عبارات موافق هستند.

• راستی‌آزمایی ادراکات مردم و مسئولین

به‌منظور راستی‌آزمایی ادراکات مردم و مسئولین؛ اقدام به بررسی دقیق نتایج اجرای طرح‌های هادی در سطح روستاهای نمونه شد. طبق جدول ۵، نتایج عملی طرح‌های هادی فقط در بعد کالبدی و عمدتاً در زمینه معابر روستایی تحقق یافته است و ابعاد اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی، و زیبایی‌شناختی اجرای طرح‌ها کم‌رنگ است.

جدول ۴: نتایج حاصل از آزمون T تک نمونه‌ای (حد مبنا ۵ است)

ردیف	عبارت	مقدار حاصل شده	اختلاف مقدار محاسبه شده با میانگین	سطح معنادری
۱	روستاهای ما نیاز به طرح هادی ندارد و بدون طرح هادی وضعیت مطلوبی دارد لذا طرح هادی لازم نیست	۵۰.۱	۵۰.۳-	۰۰۰۰
۲	طرح‌های هادی ماهیت مطلوبی ندارند و از لحاظ اجتماعی، اقتصادی کالبدی و محیطی نظم و تناسب روستا را به هم ریخته‌اند لذا باید الگوی طرح‌های کالبدی عوض شود	۱۳.۳	۸۶.۱-	۰۰۰۰
۳	شیوه تهیه و اجرای طرح‌های هادی بانظام فکری، نگرشی و رفتاری روستاییان کشور سازگار نیست لذا باید طرح‌های دیگری به جای آنها تهیه و اجرا شوند	۷۰.۳	۳۰.۱-	۰۰۰۴
۴	شیوه تهیه طرح‌های هادی با وضعیت روستاهای ما سازگار نیست لذا باید این طرح‌ها متوقف شوند	۴۳.۳	۵۶.۱-	۰۰۰۲
۵	اجرای طرح‌های هادی باعث برخوردها، و اختلافات در جامعه روستایی (بین مردم با یکدیگر و بین مردم و مسئولان) شده لذا باید این طرح‌ها تغییر اساسی بیابند	۱۶۷.۳	۸۳.۱-	۰۰۰۰
۶	طرح هادی با وجود اینکه آثار مثبتی را بر زندگی روستایی داشته اما به دلیل بالا رفتن ارزش اراضی بعضی از مالکان، منتج به نابرابری در بین مردم شده است لذا اجرای آن باید متوقف شود	۶۶۷.۳	۳۳.۱-	۰۰۰۰
۷	شیوه تهیه و اجرای طرح‌های هادی بانظام مالکیت، و زمینداری روستاهای کشور سازگار نیست لذا باید طرح‌های دیگری به جای آنها تهیه و اجرا شوند	۰.۶۶.۴	۹۳۳-	۰۱۹
۸	طرح‌های هادی از نظر اجتماعی- اقتصادی ضعف‌هایی دارد که قابل اصلاح است	۸۰۰.۶	۸۰۰.۱	۰۰۰۰
۹	ناکارآمدی طرح‌های هادی بخاطر ضعف مالی مردم، روستا و نهادهاست و در آینده اصلاح شدنی است	۰.۶۶.۶	۰.۶۶.۱	۰۲۰
۱۰	عدم کارایی طرح‌های هادی بخاطر اختلافات شخصی، ملکی و طایفه‌ای روستاییان است لذا اگر این مسائل در ابتدا رفع شوند طرح‌های هادی موفق خواهند شد	۴۶۷.۶	۴۶۶.۱	۰۰۰۰
۱۱	اگر مشارکت نخبگان محلی در فرآیند تهیه انجام طرح هادی افزایش یابد طرح‌های هادی موفق خواهند بود	۸۰۰.۶	۸۰۰.۱	۰۰۰۰
۱۲	اگر نظارت بر اجرای طرح هادی جدی باشد و مردم و مجریان پروژه‌ها در چارچوب قوانین طرح عمل کنند طرح‌های هادی موفق هستند	۸۳۳.۶	۸۳۳.۱	۰۰۰۰
۱۳	اگر از نتایج اجرای طرح هادی درس گرفته شود و در راستای اصلاح آن اقدام شود این طرح‌ها موفق خواهند بود	۴۶۶.۶	۴۶۶.۱	۰۰۱
۱۴	اگر در اجرای طرح‌های هادی به تمام نیازهای روستاییان توجه شود این طرح‌ها موفق خواهند شد	۵۰۰.۶	۵۰۰.۱	۰۰۱
۱۵	طرح هادی روی کاغذ مطلوب است و اگر در اجرای آن از تخصص، تکنولوژی، سرمایه و تجربه بیشتری استفاده شود موفق خواهند بود	۵۶۶.۶	۵۶۶.۱	۰۰۰۰
۱۶	طرح هادی روی کاغذ مطلوب است اما برخی خدمات که در آن پیش‌بینی شده اجرایی نمی‌شود.	۳۶۶.۶	۳۶۶.۱	۰۰۰۵
۱۷	طرح هادی روی کاغذ مطلوب است و اگر به مصالح و دانش بومی توجه بیشتری شود موفق خواهند بود	۵۶۶.۶	۵۶۶.۱	۰۰۰۰
۱۸	طرح هادی هم روی کاغذ و هم در اجرا مطلوب است و ضعفهای اندک آن ناشی از عدم همراهی مردم با مجریان است	۴۳۳.۵	۴۳۳.	۱۸۲
۱۹	طرح هادی هم روی کاغذ و هم در اجرا مطلوب است و کاستی‌های آن ناشی از مسائل مالکیت زمین می‌باشد	۴۶۶.۵	۴۶۶.	۱۵۶
۲۰	طرح هادی هم روی کاغذ و هم در اجرا مطلوب است و کاستی‌های اندک آن ناشی از کمبودها و مسائل محیط طبیعی روستا می‌باشد	۵۶۶.۳	۴۳.۱-	۰۰۷
۲۱	طرح‌های هادی هم روی کاغذ و هم در اجرا مطلوب است و کاستی‌های اندک آن ناشی از انتظارات و برداشت‌های نامناسب مردم می‌باشد	۳۶۶.۴	۶۳۳-	۲۳۳
۲۲	طرح هادی هم روی کاغذ و هم در اجرا مطلوب است و کاستی‌های کم آن به اقتضای مسائل جهانی و ملی می‌باشد	۳۳۳.۴	۶۶۷-	۱۹۴
۲۳	طرح هادی در روستاهای کشور به بهترین وجه تهیه و اجرا می‌شود و موانع پیش روی آنها قابل برداشت است	۷۶۶.۵	۷۶۶.	۱۱۸
۲۴	طرح هادی در روستاهای کشور به خوبی تهیه و اجرا می‌شوند و جز در موارد نادر؛ مانع خاصی پیش رویشان نیست	۰.۶۶.۵	۰.۶۶.	۸۸۹
۲۵	طرح‌های هادی ماهیت مطلوبی دارد و اجرای آن اثرات مثبتی در همه زمینه‌ها داشته و تهیه و اجرای آن باید به روال جاری تداوم یابد	۱۳۳.۵	۱۳۳.	۷۹۲

نام روستا	شاخص تاثیرگذاری
روستای سعادت‌آباد، مهدی‌آباد، عباس‌آباد، باسفر، سنگان	
پارکینگ خودرو	مکانی جهت پارکینگ خودرو در طرح پیشنهاد نشده و روستاها فاقد پارکینگ خودروهای شخصی و عمومی است
ساماندهی فضای صنعتی	در طرح سرانه‌هایی جهت مجتمع کردن صنایع دستی (قالی بافی) پیشنهاد شده ولی در عمل فضایی صنعتی وجود ندارد.
دوری از گذر و مسیر سیلاب	در سمت غربی روستای سعادت‌آباد یک مسیر واقع شده است. در مطالعه طرح، حریم آن ۶۰۰ متر انتخاب شده است. در حال حاضر برخی از مسکن در در حریم مسیر ساخته شده است. این ساخت و سازها فاقد پروانه ساخت می‌باشند. همچنین در جنوب روستای مهدی‌آباد یک مسیر واقع شده است ساخت و ساز منازل مسکونی موجود در کنار این مسیر مربوط به قبل از اجرای طرح هادی می‌باشد. در نزدیکی دیگر روستاها مسیلی وجود ندارد.
رعایت حریم نقاط مستعد زلزله و یا زمین‌لغزش	با توجه به سابقه زلزله در منطقه که تاکنون زلزله ای که منجر به خسارت شده باشد گزارش نشده است. در طرح‌های هادی مطالعات مربوطه انجام شده و حریم مکان‌های احتمالی آن نیز رعایت شده است.
سیستم روشنایی	نورپردازی در خیابان اصلی روستا مطلوب، ولی در خیابانهای فرعی نامطلوب است.
مسیرهای ارتباطی مسکن به مزارع و محل کار	مسیرهای ارتباطی مسکن به مزارع در واقع مبادی خروجی روستا هستند و اکثر آنها از نوع معابر درجه دوم می‌باشند که جنس مسیر خاکی می‌باشد.
کدگذاری مسیرها	در روستاهایی که طرح هادی اجرا شده است مسیرها کدگذاری شده است اما آدرس‌یابی و کدگذاری ناقص است.
فضای سبز و پارک	فضاهای سبز روستاها به آی‌لندها و لچکی‌ها و میادین محدود می‌شود. برای این روستاها یک پارک کودک در نظر گرفته شده است که فقط دارای چند وسیله بازی است.
جدول فاضلاب و زهکش	تنها خیابان اصلی دارای جدول‌گذاری و کانو می‌باشد. زهکش خیابانهای فرعی در جهت شیب زمین می‌باشد اما در هنگام بارندگی آب در نقاط پست جمع می‌شود و ایجاد مشکل می‌کند.
فضای گردشگری روستا	فضای گردشگری این روستای سعادت‌آباد آیشاری است که در ارتفاعات واقع در شمال روستا است. برای این فضای گردشگری پیشنهادات خاصی ارائه نشده است، سایر روستاها فاقد فضای گردشگری می‌باشند.
حریم و محدوده اراضی زراعی	حریم اراضی زراعی در مکانیایی سمت توسعه روستاها مشخص شده است و ساخت و سازهایی که خارج از این محدوده انجام می‌گیرد بدون پروانه ساخت است هرچند این ساخت و سازها زیاد نیست.
فضای نمایشی و همایشی	این روستاها تنها دارای یک کانون پرورش فکری و فرهنگی می‌باشد که پس از اجرای طرح هادی ساخته شده است.
فضای مخصوص دام و احتیاجات دام	در روستای سعادت‌آباد اغلب مکانهای دامداری در خارج از روستا قرار دارد که از قبل از اجرای طرح هادی نیز این گونه بوده است. در سایر روستاها فضاهای مخصوص دام و احتیاجات آن در طرح‌ها دیده نشده است.
کتابخانه و فضاهای مطالعه	این روستاها دارای یک کتابخانه کوچک است که در داخل مسجد روستاست که متولی آن نیز اداره اوقاف است.
میدان و فضای عمومی	فضای عمومی در طرح پیشنهاد نشده است و اغلب مردم در فضای باز که در روستاها است دور هم جمع می‌شوند.
نوع مسیر	مسیر ارتباطی اصلی روستاها آسفالت می‌باشد. قبل از اجرای طرح‌ها، مسیر شوسه بوده است. مسیرهای فرعی خاکی است.
توسعه راه‌های روستایی و رعایت حریم آن	با توجه به اینکه روستای سعادت‌آباد در فاصله ۴ کیلومتری جاده رشتخوار به خواف می‌باشد و هیچ روستایی در اطراف آن نیست این روستا فاقد راه بین روستایی می‌باشد دیگر روستاها نیز دارای راه بین روستایی خاکی می‌باشند.
تعریض معابر	در این روستاها همانند تمام روستاهایی که طرح هادی در آن انجام می‌شود و اولین فاکتور آن نیز تعریض معابر است؛ هرچند در روستای سعادت‌آباد معابر آن از ابتدا نیز مطلوب بوده است اما تغییرات جزئی در معابر فرعی آن ایجاد شده است.
تدارک آرامستان	روستای سعادت‌آباد دارای دو گورستان است؛ گورستان قدیمی در محدوده داخل بافت روستا قرار دارد اما گورستان جدید در فاصله یک کیلومتری غرب روستا ایجاد شده است. گورستان در روستاهای دیگر در خارج از محدوده روستا واقع است.
ساماندهی فضای صنعتی	این روستاها فاقد فضاهای صنعتی است اما کارگاه‌های کوچکی وجود دارند که همه در راستای خیابان اصلی واقع‌اند.
ساماندهی بازار (فضای تجارت)	فضاهای بازاری و تجاری روستاها عموماً در راستای خیابان اصلی واقع شده و پراکنش فضاهای تجاری در مسیرهای فرعی مطلوب است.
پایانه اتوبوس، و تاکسی	فاقد پایانه اتوبوس و یا ایستگاه تاکسی است.
تدارک کشتارگاه دام	فاقد کشتارگاه می‌باشند و در طرح هادی نیز فضایی جهت ایجاد کشتارگاه پیشنهاد نشده است.
عامل توزیع سوخت	دارای یک شعبه توزیع نفت می‌باشند.
شبکه هدایت آب سطحی	آب‌های سطحی به تبعیت از جهت شیب عمومی روستا جریان دارد، و در زمین‌های کشاورزی پیرامون دفع می‌شوند.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در راستای آزمون فرضیه "به نظر می‌رسد درخصوص میزان موفقیت و تاثیربخشی طرح‌های کالبدی اجرا شده در نواحی روستایی شهرستان رشتخوار میان مردم و مدیران ذی‌ربط اختلاف نظر وجود دارد". ابتدا از تحلیل عاملی نوع Q و سپس از تحلیل واریانس فیشر و آزمون One sample t-test استفاده شد. در نتیجه انجام تحلیل عاملی Q چهار فاکتور اصلی استخراج شد: اصلاح‌گرایان (۱۶ نفر معادل ۵۳.۳ درصد) که عمدتاً مردم و کارشناسان محلی و متخصصان برنامه‌ریزی روستایی هستند، موافقین افراطی (۵ نفر معادل ۱۶.۶ درصد)، که عمدتاً مسئولین دولتی هستند، موافقین میانه‌رو (۵ نفر معادل ۱۶.۶ درصد)، و مخالفین طرح‌های هادی (۴ نفر معادل ۱۳.۳ درصد). لذا براساس یافته‌های حاصل از تحلیل عاملی Q نتیجه می‌گیریم میان مردم و مدیران ذی‌ربط در خصوص میزان موفقیت طرح‌های کالبدی اجرا شده در نواحی روستایی شهرستان رشتخوار اختلاف نظر وجود دارد؛ به عبارتی اکثریت مردم آگاه و صاحب‌نظر محلی طرفدار اصلاح طرح‌های هادی بویژه در شیوه اجرا هستند در حالی که عمده مسئولین ذی‌ربط موافق ادامه روند فعلی تهیه و اجرای طرح‌های هادی هستند.

همچنین نتایج آزمون T تکنمونه‌ای که به عنوان آزمون مکمل تحلیل Q انجام شده است نشان می‌دهد Q های مورد آزمون در سه دسته کلی قابل تقسیم‌بندی هستند؛ دسته اول شامل Qهایی است که طرح‌های هادی را مناسب نمی‌دانند و خواستار ادامه این طرح‌ها نیستند. در این Qها بین حد مبنا و مقدار محاسبه شده اختلاف معناداری وجود دارد و از آنجایی که اختلاف میانگین منفی می‌باشد موافقت با این Qها پایین است. بنابراین نتیجه می‌گیریم افرادی که با این Qها موافق هستند؛ یعنی در واقع مخالفین اجرای طرح‌های هادی هستند معدودند (۴ نفر معادل ۱۳.۳ درصد). دسته دوم Qهایی هستند که با ماهیت طرح‌های هادی موافق هستند و موانع و مشکلات آن را قابل اصلاح می‌دانند. در این Qها نیز بین حد مبنا و مقدار محاسبه شده اختلاف معناداری وجود دارد و از آنجایی که اختلاف میانگین مثبت می‌باشد موافقت با این Qها زیاد است. بنابراین افرادی که با این Qها موافق هستند در گروه طرفداران اصلاح طرح‌های هادی قرار می‌گیرند. دسته سوم Qهایی است که طرح‌های هادی را هم در ماهیت و هم در اجرا مناسب می‌دانند و خواستار ادامه اجرای طرح‌ها هستند. در این Qها بین حد مبنا و مقدار

محاسبه شده اختلاف معناداری وجود ندارد و افرادی که با این Qها موافقت در گروه موافقین شدید طرح‌ها جای می‌گیرند. نتایج حاصل از آزمون واریانس فشر نیز نشان داد تفاوت معناداری بین نظرات گروه‌های مردم و مسئولان دولتی به لحاظ میزان موفقیت طرح‌های هادی وجود دارد. با توجه به نتایج آزمون‌های انجام شده بنابراین فرضیه تحقیق "درخصوص میزان موفقیت و تاثیربخشی طرح‌های کالبدی اجرا شده در نواحی روستایی شهرستان رشتخوار میان مردم و مدیران ذی‌ربط اختلاف نظر وجود دارد" تایید می‌شود.

پیشنهادها

با توجه به سابقه برنامه‌ریزی در ایران که برگرفته از رویکرد غالب برنامه‌های توسعه‌ای در دهه‌های گذشته یعنی رویکرد بخشی و برنامه‌ریزی عقلایی است، تمام روستاها همسان فرض می‌شوند و اقدامات مشابهی برای آنها انجام می‌گیرد. امروزه طرح‌های هادی صرفاً در هدایت بعد فیزیکی - کالبدی و اصلاح معابر خلاصه می‌شود که همان‌گونه که در یافته‌ها بیان شد بیشترین تاثیرگذاری طرح‌های هادی در زمینه تسهیل حمل و نقل بوده است و این اصلاح و بهسازی به تنهایی نمی‌تواند موفقیت لازم را در زمینه توسعه پایدار روستایی تضمین کند. در حالی که بحث توسعه دارای ابعاد اقتصادی و اجتماعی نیز می‌باشد و مطلوب است بخش کالبدی روستا کاملاً با ابعاد اقتصادی و اجتماعی هماهنگ و سازگار باشد.

همچنین این یک اصل جغرافیایی است که هر روستایی دارای ساختار و کارکرد خاص خود است و لازم است در برنامه‌ریزی طرح‌ها براساس ویژگی‌های جغرافیایی خاص آن روستا اقدام شود. بطوریکه تفاوت‌های جغرافیایی روستاها باید در فرآیند تهیه و اجرای طرح‌های هادی در نظر گرفته شود. عبارتی لازم است ساختار اقتصادی، ساختار اجتماعی، و ساختار طبیعی هر روستا قبل از تهیه طرح هادی آن روستا به‌طور دقیق مورد بررسی قرار گیرد و به‌طور کامل در عمل و اجرا به آن توجه شود. درست است که در حال حاضر؛ قبل از تهیه طرح‌ها چنین مطالعاتی صورت می‌گیرد اما در عمل، پیامدهای اجرای طرح‌های هادی در پهنه کشور نشان می‌دهد طرح‌های هادی تهیه و اجرا شده؛ نسخه‌برداری از طرح‌های شهری بوده و یا اینکه نسخه‌برداری از طرح‌های هادی سایر روستاهاست.

یکی از پیامدهای منفی طرح‌های هادی؛ تأثیرات سوء آن بر بعد فعالیت (اقتصاد) روستاهای کشور می‌باشد به گونه‌ای که امروزه اکثر فعالیت‌های تولیدی مردم در معرض تهدید قرار دارد. لذا پیشنهاد می‌شود مطابق با نوع فعالیت‌های روستاییان، فضاهای کالبدی خاصی برای هر روستا طراحی و اجرا شود.

مشارکت مردم محلی در فرآیند تهیه و اجرای طرح‌های هادی تنها در اجرای طرح‌ها برای پرداخت خودیاری محدود شده است. و تنها شوراها و دهیار روستاها مشارکت عملی دارند که همراه با سوگیری و در نتیجه نارضایتی مردم می‌باشد. لذا در عمل برای عامه مردم محلی جایگاه مشارکتی در تدوین طرح‌ها در نظر گرفته نشده که این خود نشانگر غلبه رویکرد غالب برنامه‌ریزی عقلایی در فرآیند تهیه و اجرای طرح‌های هادی می‌باشد. بنابراین تا زمانیکه تمامی ذی‌نفعان محلی بویژه افراد صاحب‌نظر و تحصیل‌کرده در فرآیند تهیه و اجرای طرح‌های هادی قرار نگیرند نه تنها حس مشارکت و مسئولیت‌پذیری مردم تقویت نمی‌شود بلکه، بی‌تفاوتی نسبت به همکاری و همفکری در اجرای برنامه‌ها و حفاظت از دستاوردهای طرح‌ها ایجاد می‌شود چون با چنین رویکردی؛ مردم طرح‌ها را متعلق بخود نمی‌دانند.

از سویی دیگر، تاکنون هیچ‌گونه فرهنگ‌سازی، تبلیغات و آموزش برای روستاییان، و جلسات مشارکتی و توجیهی با حضور مردم، مدیران اجرایی و پیمان‌کاران انجام نشده است تا جایگاه و نقش هر یک از طرفین در طرح‌های هادی توجیه شود، و در سایه تفاهم و تعاملات دوسویه؛ هم‌تهیه‌کنندگان و هم‌مجریان با نیازهای واقعی روستاییان آشنا شوند و هم مردم روستایی رفتار عملی مناسبی را در زمینه اجرا و نظارت بر اجرای طرح‌های هادی از خود نشان دهند. در سایه هم‌افزایی تهیه‌کنندگان، مجریان، مردم، و سازمان‌هاست که یک طرح به بهترین نحو تهیه می‌شود، مورد پذیرش مردم خواهد بود، با شرایط محیطی سازگار است، به لحاظ سیاسی و سازمانی مشروعیت و جایگاه دارد، با کمترین هزینه اقتصادی اجرا می‌شود، و نظارتی بی‌هزینه در سایه همراهی مردم بر اجرای آن صورت می‌گیرد.

کتابشناسی

۱. احمدی، مهدیه، (۱۳۸۹)، بررسی تاثیرات برنامه کالبدی بر توسعه بهینه سکونتگاه‌های روستایی، تهران: اولین کنفرانس ملی مسکن و توسعه کالبدی؛
۲. افتخاری، عبدالرضا رکن‌الدین و بهزادنسب، جانعلی (۱۳۸۳)، برنامه‌ریزی ارتباطی؛ رویکردی انتقادی به نظریه برنامه‌ریزی فصلنامه مدرس، دوره ۸، ش ۱، صص ۲۰-۱؛
۳. اوکلی، پیترو و مارسیدن، دیوید (۱۳۷۰)، رهیافت‌های مشارکت در توسعه روستایی، ترجمه منصور محمودنژاد، مشهد: جهاد دانشگاهی؛
۴. برزو، غلامرضا، شاه‌حسینی، ایوب و همکاران (۱۳۸۹)، ارزشیابی کیفی اجرای طرح هادی در روستای کرانچی شهرستان کرمانشاه- کاربرد نظریه بنیانی، فصلنامه پژوهش‌های روستایی، سال سوم، ش ۱۵۳؛
۵. پورعزت، علی‌اصغر و حیدری، الهام (۱۳۹۰)، شناسایی و دسته‌بندی چالش‌ها و موانع تجاری‌سازی دانش با استفاده از روش Q، فصلنامه سیاست علم و فناوری، سال چهارم، شماره ۱؛
۶. تولون، بی (۱۳۷۴)، جغرافیای سکونت- سکونتگاه‌های روستایی، ترجمه محمد ظاهری، تهران: دانشگاه تربیت معلم؛
۷. خوشگویان فرد، علیرضا (۱۳۸۶)، روش‌شناسی Q، تهران: مرکز تحقیقات صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران؛
۸. دارابی، حسن (۱۳۸۸)، مروری بر تئوری‌های برنامه‌ریزی کالبدی، تهران: بنیاد مسکن انقلاب اسلامی؛
۹. دفتر برنامه‌ریزی عمرانی وزرات کشور (۱۳۸۱)، سرانه کاربری‌های خدمات شهری، جلد اول، تهران: سازمان دهیاری‌های کشور؛
۱۰. رهنما، محمود رحیم (۱۳۷۲)، سلسله مراتب مرکزیت و توسعه روستایی، ماهنامه جهاد، شماره ۱۶۷؛
۱۱. سعیدی، عباس، ۱۳۷۳، الزامات اجتماعی- اقتصادی در ساخت و ساز مسکن روستایی، مجموعه مقالات سمینار سیاست‌های توسعه و مسکن در ایران؛
۱۲. سعیدی عباس، و امینی فریبا (۱۳۸۹)، ناپایداری سکونتگاهی و تحول کارکردی مسکن روستائی روستای خفر (ناحیه نطنز- بادرود). فصلنامه جغرافیا، دوره جدید، سال ۸، ش ۲۷؛
۱۳. سعیدی، عباس، و ایمانی، بهرام (۱۳۹۳)، نقش عوامل و نیروهای درونی و بیرونی در روند دگردیسی کالبدی- فضایی سکونتگاه‌های روستایی، فصلنامه جغرافیا، شماره ۴۰، صص ۲۷-۷؛
۱۴. سعیدی، عباس، و رستگار، ابراهیم (۱۳۸۸)، اثربخشی طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی در توسعه اجتماعی- اقتصادی، فصلنامه جغرافیا، شماره ۲۲، صص ۶۷-۴۷؛
۱۵. صابری‌فر، رستم (۱۳۷۸)، توسعه روستایی با نگرشی بر نظریه‌های جغرافیایی، ماهنامه جهاد، ش ۲۲؛
۱۶. عظیمی، نورالدین و جمشیدیان، مجید (۱۳۸۴)، بررسی اثرات کالبدی اجرای طرح‌های هادی روستایی (مطالعه موردی: غرب گیلان)، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۲؛

۱۷. عنابستانی، علی‌اکبر و اکبری، محمدحسین (۱۳۹۰)، ارزیابی طرح‌های هادی و نقش آن در توسعه کالبدی روستا از دیدگاه روستائیان (شهرستان جهرم)، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۴، ش ۴؛
۱۸. عنابستانی، علی‌اکبر (۱۳۸۸)، ارزیابی اثرات اجرای طرح‌های هادی روستایی (مورد: روستاهای غرب استان خراسان رضوی)، زاهدان: اولین کنفرانس ملی مسکن و توسعه کالبدی روستا؛
۱۹. غفاری، سیدرامین (۱۳۸۸)، مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی کالبدی سکونتگاه‌های روستایی، دانشگاه آزاد اسلامی شهرکرد؛
۲۰. کلاتری، خلیل و خواجه‌شکوهی، علیرضا (۱۳۸۱)، بررسی موانع اجرای طرح‌های کالبدی روستایی از نظر سرپرستان خانوار روستایی شهرستان گرگان، مجله اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال ۱۰، ش ۳۸؛
۲۱. کلاتری، خلیل (۱۳۸۰)، برنامه‌ریزی و توسعه منطقه‌ای - تئوری‌ها و تکنیک‌ها، تهران: خوشبین؛
۲۲. مظفر، فرهنگ، حسینی، سیدباقر و همکاران (۱۳۸۷)، ارزیابی اثرات اجرای طرح‌های هادی بر محیط زیست روستاهای ایران، فصلنامه علوم محیطی، سال ۵، ش ۳؛
۲۳. موسوی قدریجانی (۱۳۷۴)، طرح ارزشیابی اثرات اجتماعی طرح‌های بهسازی روستایی در استان اصفهان، وزارت جهاد سازندگی، اصفهان؛
۲۴. مهدیزاده، جواد (۱۳۷۹)، برنامه‌ریزی کاربری زمین تحول در رویکردها و روش‌ها، فصلنامه مدیریت شهری، سال اول، شماره ۴؛
۲۵. مهندسین مشاور پارس ویستا (۱۳۸۱)، سرانه کاربری‌های خدمات شهری، جلد اول، مطالعات نظری و تجارب جهانی، تهران: سازمان دهیاری‌های کشور؛
۲۶. وارثی، حمیدرضا و صابری، حمید (۱۳۸۸)، ارزیابی طرح‌های هادی روستایی در توسعه کالبدی روستا (روستاهای استان اصفهان)، زاهدان: اولین کنفرانس ملی مسکن و توسعه کالبدی روستا؛
۲۷. وزارت جهاد سازندگی (۱۳۷۲)، جایگاه طرح‌های بهسازی در برنامه‌ریزی توسعه روستایی، تهران: دفتر تحقیقات جهاد سازندگی؛
28. Holdcraft, Lance E, (1978), *Therese and Fall of community development in developing countries, 1950-1965: A critical analysis and annotated Bibliography*;
29. Brown. S, (1980), *political Subjective Application of Q Methodology In Political Science*, New Haven. London;
30. Florian duenckmann (2010), *the village in the mind: applying Q-methodology to re-constructing constructions of rurality* .department of geography, university of Bayreuth, Germany. *Journal of rural study*, pp 284–295;
31. Job. V. E (2005), *Q Methodology: A Sneak Preview* Erasmus MC, Institute for Medical Technology Assessment Department of Health Policy & Management (BMG);
32. John Barry, John Proops (1999), *Seeking sustainability discourses with Q methodology*, *Ecological Economics* 28, pp 337–345.